

Мартин ДОЙКОВ
Великотърновски университет
„Св. Св. Кирил и Методий“, България
m.dojkov@ts.uni-vt.bg

**ЗАПАДНИТЕ БАЛКАНИ
МЕЖДУ БАЛКАНИЗАЦИЯТА И ИНТЕГРАЦИЯТА.
СЪВРЕМЕННИ ПРОБЛЕМИ НА РЕГИОНА**

Martin DOYKOV
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria
m.dojkov@ts.uni-vt.bg

**THE WESTERN BALKANS BETWEEN BALKANIZATION
AND INTEGRATION. CONTEMPORARY PROBLEMS
OF THE REGION**

At the beginning of the 21st century, two parallel and opposing processes took place – integration into the Euro-Atlantic structures and Balkanization. They are the result of the desire of the countries in the region to improve their socio-economic development and the ambition of some of them to strengthen their recently found identity. Along with this, a number of typical regional problems will determine the future of the countries in the long term. The lost identity of the people leads to internal weakness, the influence of external factors, unemployment, decreasing birth rate, quality of education, and emigration – these are some of the problems which have their specifics in the region and are of interest to the present research.

Keywords: the Western Balkans, integration, socio-economic development, education, emigration.

Десетилетия наред Европа търси обединение в лицето на Европейския съюз. То би следвало да реши голяма част от проблемите на континента, а заемащите го държави да стоят по-добре на международната политическа сцена. Европейската интеграция се осъществява с променливи успехи, а причините за това могат да бъдат потърсени в различни посоки. Въпреки това Европейският съюз продължава да бъде смятан за основен спасител за най-бедните страни, каквито са тези от Югоизточна Европа. Те са готови да изтъргуват благоприятното си географско положение на европейската карта, както и остатъчната си зависимост от Русия, срещу членство в евро-атлантическите структури и надежди за по-интензивен икономически и социален просперитет.

Интеграцията на балканските страни е съпроводена от значителни затруднения. Трансформациите в региона се осъществяват с известно забавяне на фона на това, което се случва в други страни от Източна Европа след 1989 г.

Процесите на национално обособяване и консолидация, които в Европа отдавна са завършили, тук са възпрепятствани от сложните взаимоотношения между страните и между населяващите ги етноси, които се коренят дълбоко назад в историята.

След разпадането на социалистическия строй и разделянето на Югославия, в която хетерогенни страни и общества бяха обединени в една по-голяма балканска държава, отново се разгарят конфликти, които са били отдавна прикрити в името на постигането на общите цели... Конфликти, прераснали бързо във войни между съвсем до скоро „братски“ народи. Както и в балканизация... Тези военни действия нанесоха значителни щети на крехките икономики на балканските страни и породиха допълнителна политическа нестабилност в региона. Огромни бяха мащабите на последвалите миграции – както вътрешни, така и външни.

Така в края на ХХ век, паралелно и парадоксално в региона текат два коренно противоположни процеса – на балканизация и на интеграция. Редица проблеми, които са специфични за региона поради близкото му минало, и дори изглеждат странни за европейски държави в началото на ХХI век, все още пречат на пълноценното взаимодействие между тях и водят до забавяне на икономическото им развитие. Трудно им е да забравят напълно историческите си претенции и етническите и културни противоречия, и на моменти в някои от тях (или в части от тях) надделява желанието да се обособят и разграничат от останалите, а комуникациите с много от съседите сякаш се осъществяват с известна доза нежелание. В същото време те осъзнават, че бъдещето им е тясно свързано с членството в евро-атлантическите структури и вътрешната регионална интеграция.

Вместо обаче да се осъществи интензивна интеграция, в самия Балкански регион се обособи подрегион. Понятието „Западни Балкани“ е термин, създаден от институциите на ЕС, за да обозначи балканските страни, които все още не са членки на съюза, но се очаква в бъдеще да се присъединят към него, а именно Албания, Босна и Херцеговина, Косово, Северна Македония, Черна гора и Сърбия (към региона може да бъде причислена и Хърватия, която през 2013 г. се присъедини към ЕС). Поради тази причина то може да се счита по-скоро за политическо, а не за географско понятие, въпреки че общо страните заемат голяма част от Динарските Алпи.

Регионът се характеризира с наличието на редица специфични взаимосвързани проблеми, част от които могат да бъдат определени като изключително важни за бъдещето му и представляват интерес за настоящото изследване. Освен етнополитическите конфликти, социално-икономическите затруднения, регионалните диспропорции, които се очертават ясно, налице са редица други проблеми, които са резултат от взаимоотношенията между страните, преходът от планова към пазарна икономика, от социализъм към демокрация, или са директни последици от разпадането на Югославия и войните в края на ХХ век. Външните политически и икономически интереси могат да окажат

положително въздействие в региона, но могат и да са фактор, затрудняващ вътрешната интеграция. Много по-сериозни изглеждат негативните процеси, засягащи демографския профил на населението и работната ръка, които имат своята специфика и ще определят бъдещето на всяка от страните в дългосрочен план. Оказва се дори, че е изключително трудно да се отговори на един не чак толкова сложен въпрос – „Колко е населението на региона?“.

Изгубената идентичност. В основата на много от настоящите проблеми в региона стои изгубената идентичност. След разпадането на Югославия и в условията на демокрация населението му бе изправено пред трудна задача, а именно да се самоопредели от етническа, религиозна и културна гледна точка. В развитите демокрации всеки отделен етнос, обитаващ част от територията на дадената държава, се отъждествява с народа на държавата като суверенна политическа общност. В Западните Балкани се наблюдават случаи, при които населението на дадена политическа територия се разделя на отделни етнически групи, никоя от които не представлява мнозинство, не припознава държавата като своя. Най-големият кошмар на тези общества е да бъдат подчинена на другите етноси (или религиозни общности). В такива случаи, макар и формата на управление да е демократична, демокрацията изглежда твърде далечна. Най-типичният пример за подобна държава без нация или демокрация без народ е Босна и Херцеговина, чиято територия и държавност си поделят бошняци, сърби и хървати (Haunden 2013). Междуетническите конфликти в страната и неспособността ѝ да интегрира националните общности на територията си, още дълго време ще поддържат образа ѝ на „крехка политическа единица, генерираща конфликтен потенциал на Балканите“ (Парашкевов 2019).

При другата гледна точка население, идентифициращо се с определена нация, но с различни територии, проявява желание за експанзия и възстановяване на величието на нацията. Такъв е случая с албанската национална идентичност и нейното проектиране върху територията на Западните Балкани, и по-конкретно на Сърбия, Косово и Северна Македония. (Парашкевов 2015).

Възможността за демократичен избор по отношението на самоопределянето дава свобода, но също така разчита на възприятието на важни понятия като нация и националност, религия, етнос и др. Много от хората бъркат значението на тези понятия, а част от тях го правят тенденциозно. Достатъчно показателен е фактът, че при преброяването в Сърбия от 2011 г. 23 000 души се самоопределят като... югославяни. И то въпреки че Югославия не съществува от 2003 г.

Изключително малък е броят на българите, живеещи в Северна Македония – 1417 д. според последното преброяване в страната от 2002 г. В същото време десетки хиляди нейни граждани подават молби за българско гражданство, като за да могат да получат такова едно от изискванията е да представят нотариално заверена декларация за българско национално самосъзнание.

Подобни примери доказват, че въпросът за самоопределянето е свързан не с припознаването и потвърждаването на действителността, а по-скоро с

прагматичния избор като какъв да се самоопредели представителя на определена общност, за да може да оцелее и да живее малко по-добре.

Разделението на етническа и религиозна основа подклажда събудилия се национализъм, често съпровождан от пропаганда против съседите и наличието на партии, защитаващи интересите на определен етнос, а не на държавата като цяло. Резултатът е вътрешнополитическа нестабилност и външнополитическа слабост.

В политическо отношение страните от региона са обединени от визията за тяхното общо европейско бъдеще. Правителствата им активно работят за присъединяването към ЕС. Албания, Хърватия, Черна гора и Северна Македония са членки на НАТО, а останалите, с изключение на Сърбия, имат желание за присъединяване към него. Гражданите на всички страни, с изключение на Косово пътуват в ЕС без визи, основните инвеститори в страните са европейски компании, а над 70% от външната търговия на региона се осъществява именно с партньори от ЕС.

Но докато Албания и Черна гора излъчват определена сигурност по отношение на участието им в евро-атлантическите структури, то Северна Македония все още колебливо решава част от проблемите си с другите страни в региона, включително такива, които са членки на ЕС като България и Гърция. Сърбия категорично не желае да се присъединява към НАТО в резултат от намесата на организацията във военните действия на нейна територия и поддържа близки връзки с Русия. Отношенията между Сърбия и Косово се нормализират, макар и твърде бавно, но въпросът за пълния суверенитет на Косово все още търси своето решение. Босна и Херцеговина има твърде сложна форма на управление, което допълнително затруднява консолидацията около основните направления на политиката и забавя икономическия растеж. Самият Европейски съюз има свои проблеми и демонстрира известно намаление на ентузиазма за разширяване (Feuerabend 2018).

Геополитическата шахматна дъска. Заради своята политическа слабост, според редица изследвания Западните Балкани рискуват да се превърнат в геополитическа шахматна дъска, където се преплитат интересите на други силни външни фактори – САЩ, Русия, Китай, Турция, страни от региона на Персийския залив (основно Саудитска Арабия, ОАЕ, Катар и Кувейт). Все пак не може да се каже, че те предлагат алтернатива на евро-атлантическата интеграция.

Русия има исторически връзки със страните в региона от XIX век, а днес повечето от тях са енергийно зависими от нея, но въпреки това нейното икономическо влияние не е голямо. Смята се, че тя създава нестабилност в региона, за да пречи на политиката на западните сили.

За Китай регионът има важно геостратегическо значение, защото той го счита за врата към пазарите на ЕС и следователно подкрепя интеграцията на страните към ЕС. Търговията на Китай с тях се увеличава, страната инвестира в транспортна и енергийна инфраструктура, както и в някои важни индустри-

ални производства, а тези чужди инвестиции са много необходими. Все пак в близкото бъдеще не е изключена възможността икономическото влияние да прерасне в политическо.

От историческа гледна точка векове наред Турция е важен фактор на Балканите, а в по-ново време тя продължава да подкрепя мюсюлманските общности и техните етнически партии. Културните и религиозни връзки се задълбочават заедно с нарастващите инвестиции в сферата на търговията, банкирането, строителството, инфраструктурата.

Страните от Персийския залив се свързват с помощта им към мюсюлманските общности по време на югославската война и последвалото финансиране на строителството на джамии, училища и др. Днес тези страни инвестират в туризъм, строителство, земеделие, авиация и военни технологии, но инвестициите вече не са ограничени само до мюсюлманските страни от региона. Те, също както Китай, виждат възможност за достъп до европейските пазари чрез региона (Feuerabend 2018).

Без съмнение влиянието на външните фактори ще предложи различни възможности за бъдещето на всяка една от страните в региона под формата на инициативи за сътрудничество, търговски взаимоотношения или преки чужди инвестиции. За да се възползват от тези възможности, страните трябва да реализират и да увеличават своя потенциал, но в момента статистическите данни показват по-скоро обратните тенденции.

Безработицата. Въпреки плавния икономически растеж, повишаването на жизнения стандарт и намаляването на бедността, регионът все още има значителни икономически проблеми. Безработицата намалява при всички страни в региона, но продължава да бъде твърде висока, особено в годините след световната икономическа криза от 2008 г. През 2012 г. Босна и Херцеговина е с най-висока безработица от 43%, следвана от Косово с 30%, Северна Македония с 27%, Сърбия с 19%, Албания със 17% и Черна гора с близо 14%. Все пак трябва да се отбележи, че нивата на безработицата в останалите страни в региона са сходни, макар и по-ниски (Хърватия – 17%).

В следващите години се отчита значително намаляване на безработните, както в отделните страни, така и общо за целия регион. През 2019 г. безработицата достига най-ниски стойности за последните години. С най-ниска безработица са Албания (11,5%) и Сърбия (12%), а най-висока е в Косово – 25,7% (Табл. 1). Причините за това в отделните страни са различни. В Северна Македония промяната се дължи на развиващата се схема за субсидиране на заетостта, при Албания и Босна и Херцеговина новите работни места са в сектора на услугите за сметка на земеделието, в Черна гора се създават много работни позиции в туризма и строителството (но тези позиции не предлагат устойчивост в условията на настоящата епидемиологична обстановка). Въпреки че тенденциите са положителни, в сравнение с други данни те могат да изглеждат подвеждащо. Например през 2015-2016 г. безработните в Хърватия

намаляват с 95 000 д., но работещите се увеличава само с 15 000 д. (Western Balkans Regular Economic Report №15, 2019).

Налице са и големи териториални диспропорции като безработицата варира от 5,7% в крайбрежните региони на Черна гора до 36% в североизточната част на Северна Македония. В самата Черна гора се намират и регионите с най-ниска и най-висока безработица за 2019 г. – 34,7% в Северния регион и 5,6% в Крайбрежния регион.

Едва 44% от хората в работоспособна възраст в региона имат постоянна работа. Средностатистическият работник мъж губи 20 години от живота си в бездействие заради безработица или незаемост, а при жените годините са над 30. Заемостта в Косово е 29,5% (за 2018 г.), но при мъжете тя е 43%, докато при жените тя е само 13,3%. Това стимулира миграциите, заради които в повечето страни работната сила намалява. (Western Balkans Regular Economic Report №15, 2019).

Табл. 1. Коефициент на безработица в страните от Западните Балкани (%)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Косово	35,3	32,9	27,5	30,5	29,5	25,7	–
С. Македония	28,0	26,1	23,7	22,4	20,7	19,4	18,0
БиХ	27,5	27,7	25,4	20,5	18,4	15,7	-
Черна гора	18,0	17,6	17,7	16,1	15,2	14,9	14,7
Сърбия	19,2	17,7	15,3	13,5	12,7	12,0	11,8
Албания	17,5	17,1	15,2	13,7	12,3	11,5	–
Западни Балкани	24,3	23,2	20,8	19,5	18,1	14,7	14,8

Източник: Western Balkans Regular Economic Report № 16, Fall 2019

Безработицата е резултат от развитието на икономиката и нейните особености. Въпреки че имат добър потенциал за икономическо развитие, в една или друга степен балканските страни се характеризират като по-слабо икономически развити, което се определя от няколко основни особености, типични за всички страни. За Босна и Херцеговина например, това са: икономика, основана по-скоро на потребление, отколкото на производство; недостатъчен капацитет за износ; голям публичен сектор и ограничено създаване на частно благосъстояние. В резултат производителността на труда е ниска, а дисбалансите продължават да се задълбочават, като особено големи са различията между домакинствата, живеещи градските и в селските райони. Голяма част от населението остава бедно и е в риск от социално изключване. (Дерменджиев, Йорданова 2018).

Възпроизводството на населението и детското здраве. От изключително значение за всяка страна, която иска да се развива, е да разполага с достатъчно потенциални работници, които да са здрави и добре образовани, за да

могат да заемат създаващите се работни места и да допринасят към държавния бюджет в дългосрочен аспект. Това са много важни изисквания и от страна на потенциалните инвеститори.

През последните години раждаемостта и естественият прираст в страните от региона намаляват (Табл. 2 и Табл. 3). Изключение прави раждаемостта в Сърбия и Босна и Херцеговина, при които се наблюдава относителна стабилност. Тези негативни тенденции не са изненадващи ако се има предвид демографския преход в страните, който е породен от развитието на пазарната икономика и промените в жизнения стандарт. Изненадващо е, че тенденциите вече засягат Албания и Косово – страни, които заради наличието на големи мюсюлмански общности се характеризираха с много по-добри демографски показатели и доскоро бяха давани за пример със своето младо и нарастващо население. Тези данни са пряко свързани и с интензивната емиграция и трудностите съпътстващи преброяването на населението.

С изключение на Косово, където населението е младо, при останалите страни се наблюдава застаряване, което води със себе си множество затруднения, пречещи на хората да участват ефективно в производството на БВП.

Табл. 2. Коефициент на раждаемост в страните от Западните Балкани (‰)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Косово	14,3	13,8	13,2	13,1	12,7	12,2
Черна гора	12,1	11,9	12,2	11,9	11,7	11,6
Албания	12,4	11,4	11,0	10,7	10,1	10,0
С. Македония	11,4	11,1	11,1	10,5	10,3	9,6
Сърбия	9,3	9,3	9,2	9,2	9,2	9,3
БиХ	8,7	8,6	8,7	8,7	8,6	8,3

Източник: Eurostat: Live births and crude birth rate

Табл. 3. Коефициент на естествен прираст в страните от Западните Балкани (‰)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Косово	10,1	9,3	8,4	8,2	7,7	6,9
Албания	5,3	3,6	3,6	3,0	2,5	2,3
Черна гора	2,4	1,7	1,8	1,4	1,2	1,0
С. Македония	1,9	1,3	1,2	0,7	0,8	-0,3
БиХ	-1,6	-2,4	-1,8	-2,2	-2,3	-2,9
Сърбия	-4,9	-5,4	-5,1	-5,5	-5,4	-5,3

Източник: Eurostat: Population change

Често срещани са ражданията в домашни условия, особено при албанското население на територията на бивша Югославия. В началото на 1990-те години, заради страх че в болниците в Косово работят предимно сърби, 85% от албанките раждат по този начин – без медицинска помощ, тъй като се опасяват, че намесата на лекарите целенасочено ще причини техния стерилитет или други здравословни усложнения. Това е съпроводено и от затруднен достъп до качествени медицински услуги. Над два пъти повече жени загиват при раждане в Албания в сравнение с повечето страни от ЕС. Поради споменатите страхове, значителна част от децата не са имунизирани. В Северна Македония детската смъртност през 2016 г. е приблизително три пъти по-висока от средната в ЕС. Всяко пето ромско дете в Сърбия, Косово и Северна Македония има забавено развитие, поради дълготрайно недохранване. В крайна сметка като последствие се увеличават детската смъртност (Табл. 4) и заболяемостта.

Табл. 4. Коефициент на детска смъртност в страните от Западните Балкани (%)

	2014	2015	2016	2017	2018
Косово	8,2	9,7	8,5	9,7	10,6
Албания	7,9	7,1	8,7	8,0	8,9
С. Македония	9,9	8,6	11,9	9,2	8,3
БиХ	5,4	5,3	5,2	5,1	5,0
Сърбия	5,7	5,5	5,2	5,0	4,8
Черна гора	3,5	3,0	2,8	2,6	2,5
ЕС	3,7	3,6	3,6	3,6	3,5

Източник: Eurostat: Infant mortality rate

„Образователният балон“. Важно за бъдещето на всяка една страна е качеството на човешкия капитал. Той се състои от знанията, уменията, опита и здравето, които се натрупват в живота на човек и му позволяват да реализира своя потенциал като част от обществото. Често дейностите, които водят до поддържането на неговото ниво и усъвършенстването му са скъпи, но се считат за дългосрочна инвестиция, която при подходящи условия би се възвърнала бързо и многократно. Един специалист, чиито качества се ценят, би носил големи приходи на държавата под формата на данъци и то в дългосрочен период. Въпреки значението на тези инвестиции за всяко едно общество, тяхната възвръщаемост на практика не може реално да се изчисли. Това е една от основните причини, поради която бедните държави от региона, разполагащи с ограничени ресурси, дълго време избягват да правят големи разходи за социалния сектор, което означава силно ограничен достъп на населението до висококачествени услуги, включително и в сферата на образованието.

В началото на XXI век образованието в Западните Балкани е изправено пред сериозни трудности. Почти във всеки етап образователната система не

успява да осигури уменията, необходими на пазара на труда и се наблюдава занижаване на качеството на образованието, което заедно с нарастващите разходи за него водят до появата на феномен, наречен „образователен балон“. 70% от 15-годишните ученици в Косово и Северна Македония и половината от тези в Албания са функционално неграмотни, т.е. не могат да разбират текстовете, които четат и следователно не са достатъчно квалифицирани за добри работни позиции. 50% от учениците в Черна гора не усвояват основните умения в математиката и науките, а 40% имат затруднения с четенето. Дори в Сърбия, която е с най-добри резултати от страните в региона, 40% от учениците не могат да смятат, а 30% са функционално неграмотни. Смята се, че при този прогрес на страните от региона ще им бъдат необходими 29 години, за да достигнат средните нива на четене в ЕС (Karavovic 2015).

Образователният балон съществува и във висшето образование. То не успява да осигури не само технически умения свързани с конкретната работна позиция, но и когнитивни, комуникационни, управленски.

При развитите страни във висшето образование са валидни принципите на пазарната икономика, т.е. разрастването на самата икономика и на пазара на труда изисква увеличаване на броя на хората с висше образование. При разпадането на Югославия през 1991 г. в цялата страна има 19 университета, обслужващи 21 млн. д. (средно по един университет на 1,1 млн. души от населението), а в Албания един университет обслужва 3,3 млн. д. Явно е, че към онзи момент мрежата от висши учебни заведения отговаря на нуждите на икономиката. След 1991 г. поради различни причини икономиките на страните в региона на Западните Балкани изпадат в стагнация, която не предполага бъдеща необходимост от висококвалифицирани работници. Въпреки това за 15 години броят на новоприетите студенти в повечето от тях се удвоява. Паралелно нарастват и таксите за обучение, но хората са склонни да ги заплатят, очаквайки много по-висока възвръщаемост на инвестициите в бъдеще. То обаче твърде бавно разкрива такива възможности в региона. След вълна на либерализация в сектора на висшето образование, масовата достъпност води до неговата девалвация, а ползите от него, които са ключови за икономическата реализация, са надценени в сравнение с разходите, които се правят за придобиването на степен (Karavovic 2015).

В някои общности затрудненията в образованието са частично подсилени от особеностите на тяхната култура. В Косово се наблюдават остатъци от характерните по-назад във времето за Балканите традиции в сферата на семейната организация. За селските части на страната са типични големите патриархални домакинства (днес свързани предимно с албанския етнос) със средно по 6 членове, а има семейства с над 20 души, които живеят в една голяма къща. Поради тази причина и сравнително ниския жизнен стандарт в страната, не всички деца в семейството получават образование.

Заради ролята на жената в семейството в Косово, изключително нисък е процентът на зетите жени в трудоспособна възраст. Това прави жените из-

ключително зависими от семействата им, много от които са бедни и не могат да си позволят да образоват всички членове. Дори и да получат образование, много от жените остават твърде ниско платени или трудно могат да се реализират. По-богатите семейства, чиито членове работят в чужбина, не гледат на образованието като на нещо важно, което да предложи възможност за измъкване от бедността.

„Изтичането на мозъци“. Заедно с образователния балон, в региона се наблюдава и друг негативен феномен. Емиграцията на квалифицирани работници, често определяна като „изтичане на мозъци“, се смята за един от най-значимите проблеми на региона, който отнема важна част от потенциала му за развитие. Емиграцията е стимулирана не само от липсата на работни места, но и от незадоволителното заплащане, ограничените възможности за развитие, дълготрайно неудовлетворение от реформите в страната и чувството, че положителните промени настъпват твърде бавно, или изобщо не настъпват. Също така докато през 1990-те голяма част от емиграцията е свързана с търсенето на убежище заради военните действия, то днес тя е напълно легална и хората напускат, за да могат да учат и да работят.

Невъзможността голяма част от висшистите да намерят подходящи за тях работни места допринася за нарастването на емиграцията и то основно на образовани хора, които считат, че могат да намерят търсеното работно място в чужбина. Последствията са свързани и с инвестициите, които държавата прави във висококвалифицираните работници, които ще напуснат страната... Показателен е фактът, че обучението на лекар в Босна и Херцеговина струва 150 000 евро, а голяма част от тях емигрират веднага след получаването на дипломата си. Това означава, че годишно се инвестират милиони евро в лекари, които напускат страната и сектора (Vrasic 2018).

Според проучване на агенция „Галъп“ за периода 2015–2017 г., направено в 152 страни в света сред 500 000 участници, изследващо готовността на населението да емигрира, в региона се наблюдават най-негативните тенденции за цяла Европа. Основната цел на емигрантите са страните от Западна и Северна Европа. Косово е с третия най-негативен резултат от всички страни (след Сиера Леоне и Сирия) като 42% от жителите на страната искат да я напуснат (Табл. 5). Интересно изключение прави Черна гора, която е единствената с положителна стойност на потенциалния нетен миграционен индекс в цяла Източна Европа.

Все пак позитивна черта е, че с напускането на квалифицирани служители, компаниите биват стимулирани да увеличават заплащането, за да задържат останалите или да привлекат нови.

Очаква се скоро границите между държавите в Западните Балкани да избледнеят, което ще доведе до допълнително привличане на инвестиции и създаването на много нови работни позиции, за които няма да има достатъчно квалифицирани работници. Твърде вероятно е след приемането на тези страни в ЕС намеренията за емиграция на много от жителите им да се превърнат в ре-

алност. Ако не се инвестира в иновации и наука, регионът ще бъде постоянен източник на работници втора категория, с които да подхранва икономиките на по-богатите европейски държави.

Табл. 5. Потенциални индекси на миграция в страните от Западните Балкани за периода 2015–2017 г.

	Потенциален нетен миграционен индекс ¹	Потенциален нетен индекс на „изтичане на мозъци“ ²	Потенциален нетен индекс на младежка емиграция ³
Косово	-42%	-43%	-48%
БиХ	-32%	-40%	-57%
Албания	-32%	-50%	-25%
С. Македония	-30%	-39%	-52%
Сърбия	-25%	-27%	-46%
Хърватия	-6%	-14%	-15%
Черна гора	25%	61%	106%

Източник: GALLUP

Броят на населението, емиграцията и „статистическата черна дупка“. Заради политическата нестабилност и интензивните миграционни потоци, породени от разпадането на Югославия и съпровождащите го военни действия, възникват множество въпроси. Колко е населението на региона? Колко са емигрантите? Кой точно е обхванат от националните преброявания? Невъзможността тези въпроси да получат конкретен и обективен отговор налага определянето на ситуацията като „статистическа черна дупка“ (Judah, Vrcić 2019).

Поради редица причини е почти невъзможно да се даде отговор на въпроса колко точно е населението на региона и неговото изчисляване се явява голямо предизвикателство. При изчисленията често за база се вземат данните от последното преброяване, проведено в Югославия през 1991 г. За да не стане ясно, че населението намалява заради емигрантските вълни към Западна Европа, още от 1960-те години политика на властите е да включват към броя на населението гражданите на страната, които работят и живеят в чужбина. През 1991 г. за цялата страна това са около 1 млн. души. Вследствие от разпадането на Югославия много хора остават регистрирани като граждани на повече от

¹ Потенциалният нетен миграционен индекс показва делът на възрастното население, което би искало да емигрира=

² Потенциалният нетен индекс на „изтичане на мозъци“ показва делът на населението с бакалавърска или еквивалентна степен на образование, което би искало да емигрира.

³ Потенциалният нетен индекс на младежка емиграция показва делът от населението във възрастовата група 15-29 години, което би искало да емигрира.

една от съставните държави, а всъщност голям е процентът на тези от тях, които постоянно живеят в чужбина. Поради тези причини намалението на населението на страните от бивша Югославия между 1991 г. и 2015 г. в различни източници е между 2,5 млн. д. и 4 млн. д. в зависимост от тълкуването на данните (Judah, Vracic 2019).

Допълнително затруднение се поражда от нежеланието на различни групи от населението да участват в националните преброявания. Така например албанците в Косово бойкотират преброяването от 1991 г., поради което техният брой е прогнозиран. При следващите изчисления грешката се увеличава, тъй като не се взема предвид значително намаленията раждаемост. Двадесет години по-късно сърбите в северната част не участват в преброяването от 2011 г. Това правят и албанците в южната част на Сърбия при преброяването от 2011 г. При последното преброяване в Босна от 2013 г. много граждани са поканени да се завърнат от чужбина, за да могат да участват в него. В Северна Македония преброяването, което трябваше да се проведе през 2011 г., бе отложено поради етнически съображения. Така страната не е имала преброяване от почти 20 години (последното е проведено през 2002 г.) (Judah, Vracic 2019).

Различни особености пречат и на изчисляването на точния брой на емигрантите в отделните страни. Така например 20% от хърватите, живеещи в чужбина, са всъщност бошняци от Босна, които са заявили, че са босненски хървати и имат по право хърватски паспорт, чрез който могат да ползват привилегиите, които предлага членството на страната в ЕС. Същевременно нормативната уредба позволява хърватин да живее половин година в страната си, а в другото време да живее в други две страни, влизайки в статистиката като жител и на трите едновременно.

От друга страна емиграцията е полезна за политиците. Тя спомага за намаляване на броя на безработните, както и за увеличаване на паричните преводи към страната, което води до повишаване на общото благосъстояние. С намаляването на населението правителството си спестява и част от разходите за заплати на лекари, учители и др.

Ненадеждните данни пречат на изграждането на качествена политика, която да се основава на коректно прогнозиране и планиране. Не са ясни какви точно са регионалните тенденции в развитието на населението. Същевременно „статистическата черна дупка“ предлага условията, които могат да бъдат много комфортни от политическа гледна точка, особено при провеждането на избори. Наличието на много гласоподаватели в избирателните списъци, които всъщност отдавна не живеят нито в страната, нито в региона, помага на определени партии да намерят реализация. На проведения референдум през 2018 г. за името на Северна Македония, 94% от участниците приемат направеното предложение за промяна, но избирателната активност в страната е едва 36%! А тя се изчислява на базата на отдавна емигрирали граждани, присъстващи в избирателните списъци.

Заради липсата на надеждни статистически данни за Косово, част от информацията се тълкува по погрешен начин както от управляващите, така и от външни организации, за политически нужди. Ниската раждаемост и емигра-

цията вече са заменили вътрешните миграции и последиците от войните отшумяват. Голяма част от добрите специалистите по демография и статистика или са напуснали страната, или са подвластни на политическите и икономически манипулации и публикуват политически удобни данни.

ИЗВОДИ. В резултат от всички проблеми и въпреки бавно подобряващата се социално-икономическа обстановка, европеизацията на Западните Балкани тече твърде бавно. В някои от страните нараства общественото недоволство заради бавния темп на реформите и неясната политика, което води със себе си значителни рискове. Това недоволство се изразява в антиправителствени протести и политическа поляризация, поради което е много вероятно с приемането на страните в ЕС емиграцията да стане още по-интензивна. Общественият сектор във всички страни продължава да е твърде голям и неефективен, и да се нуждае от основни реформи, които да доведат до повишаване на обслужването в секторите на образованието, здравеопазването и публичната инфраструктура.

Изключително необходими са инвестициите в човешкия капитал, който се смята за проблемно звено и все по-важно условие за реализиране на търсения икономически растеж и изграждането на конкурентоспособност на страните, намаляване на безработицата и на бедността, и повишаване на жизнения стандарт. Ако не се инвестира в наука, иновации, образование регионът просто ще произвежда втора категория работници, които да заемат вече освободени работни места. Хората които емигрират, за да получават образованието си в чужбина или за да натрупат опит и да се развият, често изказват намерение да се завърнат в собствените си държави и да инвестират потенциала си. Но ако те не виждат необходимата промяна в родината си, която да създаде подходящите условия, те не намират смисъл да го направят. Борбата с този проблем може да се осъществи чрез публични дебати, които често липсват или са просто формални, както и чрез обстоен анализ на коректно събрани данни за емиграцията, на базата на които да бъде изградена устойчива стратегия.

Бъдещото развитие на Западните Балкани до голяма степен зависи от успешното решаване на разгледаните проблеми и от интеграцията на региона в ЕС, която от своя страна е пряко свързана с вътрешната интеграция. Проблемите със събирането на надеждни данни пречи на присъединяването на страните към ЕС, където ролята на статистическата информация е основополагаща. Необходимо е набирането на достоверна статистическа информация, която да бъде в основата на регионалното развитие и дългосрочното планиране. На базата на нея политиката вероятно ще се озове в друга реалност и реформите ще бъдат стимулирани.

ЛИТЕРАТУРА

Дерменджиев, Йорданова 2018: Дерменджиев, А., П. Йорданова. Географски аспекти на социално-икономическото развитие на Република Босна и Херцеговина. // *XVI-th National Conference „Natural Sciences 2018“*, NCNS, 5-6.10. Shoumen, Bulgaria. [Dermendzhiev, Yordanova 2018: Dermendzhiev, A., P. Yordanova. Geografski aspekti na

sotsialno-ikonomiceskoto razvitiе na Republika Bosna i Hertsegovina. // *XVI-th National Conference „Natural Sciences 2018“*, NCNS, 5-6.10. Shoumen, Bulgaria.]

Парашкевов 2015: Парашкевов, П. Сърбия, Косово, Македония и албанската национална идентичност. // *Сб. от четвърта международна научна конференция „Балканите – език, история, култура“*. Велико Търново, 18-20 октомври 2013. Съст. К. Мутаfoва. Велико Търново: ИВИС, т. IV, с. 346-351. [**Parashkevov 2015:** Parashkevov, P. Sarbia, Kosovo, Makedonia i albanskata natsionalna identichnost. // *Sb. ot chetvarta mezhdunarodna nauchna konferentsia „Balkanite – ezik, istoria, kultura“*. Veliko Tarnovo, 18-20 oktombvri 2013. Sast. K. Mutafova. Veliko Tarnovo: IVIS, t. IV, s. 346-351.]

Парашкевов 2019: Парашкевов, П. „Погранична география“ - Босна и Херцеговина между вчера и утре. // *Сб. от шеста международна научна конференция „Балканите – език, история, култура“*. Велико Търново, 26-28 октомври 2017. Съст. К. Мутаfoва. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, т. VI, с. 499-504. [**Parashkevov 2019:** Parashkevov, P. „Pogranichna geografia“ - Bosna i Hertsegovina mezhdvu vchera i utre. // *Sb. ot shesta mezhdunarodna nauchna konferentsia „Balkanite – ezik, istoria, kultura“*. Veliko Tarnovo, 26-28 oktombvri 2017. Sast. K. Mutafova. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, t. VI, s. 499-504.]

Vracic 2018: Vracic, Alida. *The Way Back: Brain Drain and Prosperity in the Western Balkans*. ECFR. Available at: <https://www.ecfr.eu/publications/summary/the_way_back_brain_drain_and_prosperity_in_the_western_balkans> (07.03.2020)

Eurostat: *Infant mortality rate*. Available at: <<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00027/default/table?lang=en>> (17.03.2020)

Eurostat: *Population change*. <<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00019/default/table?lang=en>> (17.03.2020)

Eurostat: *Live births and crude birth rate*. <<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00204/default/table?lang=en>> (17.03.2020)

Feyerabend 2018: Feyerabend, F. eds. *The Influence of External Actors in the Western Balkans*. Sankt Augustin/Berlin: Konrad-Adenauer-Stiftung. Available at: <https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=194afc48-b3be-e3bc-d1da-02771a223f73&groupId=252038> (22.04.2020)

GALLUP: *Potential Net Migration Index*. Available at: <<https://news.gallup.com/migration/interactive.aspx>> (19.07.2020)

Hayden 2013: Hayden, R. *From Yugoslavia to the Western Balkans. Studies of European Disunion, 1991-2011*. Leiden/Boston: BRILL.

Judah, Vracic 2019: Judah, T., A. Vracic. *The Western Balkans Statistical Black Hole*. Available at: <https://www.ecfr.eu/article/commentary_western_balkans_statistical_black_hole_eu_enlargement> (10.08.2020)

Karanovic, Karanovic 2015: Karanovic, B., G. Karanovic. Is there an Education Bubble in the Western Balkans? // *ScienceDirect. Procedia Economics and Finance 19* (2015), 248 – 260. Available at: <<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S221256711500026X>> (07.03.2020)

Western Balkans Regular Economic Report №15. Spring 2019. Reform Momentum Needed. Washington: World Bank.

Western Balkans Regular Economic Report № 16. Fall 2019. Rising Uncertainties. Washington: World Bank.